

Č e t v r t a n e p r i j a t e l j s k a o f a n z i v a

Poslije oslobođenja Bosanske krajine, Banije i Like, jedinice NOVJ su nastavile ofanzivu prodirući u centralnu Bosnu, Kordun i Dalmaciju. Da bi zaustavili napredovanje jedinica NOV i POJ, Nijemci su otpočeli 20. januara 1943. godine široku ofanzivu pod šifrom »Vajs-1« angažujući u njoj jake njemačke, ustaško-domobranske i italijanske snage sa ciljem da unište snage NOVJ i Vrhovni štab.

Težište neprijateljskog napada bilo je na jedinice NOV i POJ u Bosanskoj krajini, Kordunu, Baniji i Lici. Brojčana i tehnička premoć neprijatelja odmah se ispoljila. Jedinice NOVJ pružale su grčevit otpor, ali su i trpjele osjetne gubitke, pa su morale da uzmiču pred nadmoćnim neprijateljem.

Ofanzivna dještva neprijatelja na jedinice NOV uticala su da se planovi Vrhovnog štaba usklade sa novonastalom situacijom. Posebno težak problem je bio kako evakuisati ranjenike sa ugroženih područja.

Za jedinice 3. divizije koje su se nalazile na području centralne Bosne (1. dalmatinska na području Zijameta, 5. crnogorska sjeverno od Jajca i 10. hercegovačka brigada na širem području Vlačića) bilo je značajno – radi predstojećih zadataka – kakve se neprijateljske snage tu nalaze i kakve su im namjere.

Prema raspoloživim podacima, u Gornjem Vakufu, Bugojnu i Kupresu nalazile su se ustaške jedinice, a u Prozoru jake italijanske snage. Neprijatelj je vršio koncentraciju svojih snaga u tim garnizonima. Pored ustaško-domobranskih snaga, Italijani su prema Prozoru privlačili i svoje snage i četnike. Moglo se očekivati da Italijani i ustaše namjeravaju da preduzmu ofanzivu od Prozora, Bugojna i Kupresa prema Livnu i Glamoču. Zauzimanjem Livna i Glamoča jedinice NOV i POJ koje su se borile u Baniji i Lici bile bi dovedene u težak položaj. Upravo je počela evakuacija ranjenika na pravcu Glamoč – Livno i povlačenje jedinica NOV na tom pravcu.

Vrhovni komandant je 26. januara naredio štabu 3. divizije da hitno prebaci dvije brigade na prostoriju Gornji Vakuf – Prozor – Bugojno da vrši pritisak na te neprijateljske garnizone i time onemogućuje neprijatelju poduzimanje ofanzivnih operacija prema Livnu i Glamoču, a sa jednom brigadom da operiše na komunikaciji Travnik – Turbe – Donji Vakuf.³⁴⁾

³⁴⁾ Naređenje vrhovnog komandanta, druga Tita, od 26. januara 1943. štabu Treće NOV divizije {Zbornik II, knj. 7, dok. 165}.

Na osnovu naređenja Vrhovnog komandanta štab 3. divizije je odlučio da na prostoriju: Gornji Vakuf – Prozor uputi 1. dalmatinsku i 5. crnogorsku brigadu, a na prostor: Jajce – Donji Vakuf – Turbe 10. hercegovačku brigadu.

Štab 1. dalmatinske brigade je dobio naređenje da hitno izvrši pokret prema Gornjem Vakufu, likvidira to neprijateljsko uporište, a zatim da vrši pritisak prema Bugojnu. Tridesetog januara jedinice su izbile u rejon sela Zdrimci i Vrse sjeveroistočno od Gornjeg Vakufa. Po pristizanju u te rejone jedinice su otpočele sa pripremama za napad na ustaško uporište u Gornjem Vakufu.

Gornji Vakuf su branile jedna četa ustaša iz sastava 17. ustaške bojne, djelovi Pripremljene bojne, 7–8 žandarma i ustaška milicija (oko 180 vojnika). Oni su imali zadatak da uporno brane uporište. Neprijatelj je na položajima izgradio zaklone i zemljane bunkere. Najbolje je bila utvrđena kota 785 (Strmica).

Na osnovu procjene situacije, jačine neprijateljskih snaga u uporištu i mogućnosti intervencije neprijatelja od pravca Prozora, a naročito od pravca Bugojna, štab brigade odlučio je da napadne i likvidira neprijateljsko uporište u Gornjem Vakufu, obezbjeđujući se od pravca Bugojna i Prozora. U duhu te odluke izdata je zapovjest jedinicama, i to: 1. bataljon da likvidira neprijateljske jedinice u samom uporištu, 3. bataljon da posjedne položaj u rejonu Padovi, jugoistočno od Gornjeg Vakufa, sa zadatkom da ne dozvoli prodor neprijateljskih jedinica od pravca sela Tihomišlja i od pravca Prozora, 4. bataljon da posjedne položaje na desnoj obali rijeke Vrbasa na liniji riječica Bistrica (kote 766–779). Zadatak bataljona je bio da ne dozvoli prodor neprijateljskih jedinica od Bugojna. Drugi bataljon je zadržan u brigadnoj rezervi i u rejonu sela Vrši.

U toku noći između 30/31. januara, kada su bataljoni posjeli polazne položaje, 1. bataljon je izvršio brzi i odlučni napad na neprijateljsko uporište. Neprijatelj je bio iznenađen i zbunjen, jer nije očekivao tako jak napad naših snaga, i to ga je natjeralo da se u neredu povlači u pravcu Bugojna.³⁵⁾ Prilikom povlačenja je naišao na jedinice 4. bataljona, i bio je potpuno razbijen, pa se u neredu, po grupama, kroz šumu Tihomišlja povlačio prema 13ugojnu.

Poslije likvidiranja neprijateljskog uporišta u Gornjem Vakufu 5. crnogorska brigada nalazila se u rejonu sela Sćit i zatvarala pravac Prozor – Vukovsko. Prema planu Vrhovnog štaba, obje brigade trebalo je da djeinstvuju dolinom Rame u pravcu Jablanice. Međutim, od tog plana se odustalo zbog toga što je neprijatelj sa snagama oko 400 ustaša izvršio napad, 2. februara, na položaje 1. dalmatinske brigade. Neprijatelj je, po svaku cijenu, nastojao da odbaci naše snage i da ponovo ovlada Gornjim Vakufom. Bataljonima je uspjelo da razbiju napad ustaša i da ih odbace prema Bugojnu. U tim jednodnevnim borbama neprijatelj je imao 60 mrtvih ustaša.³⁶⁾

^{M)} Izvještaj štaba 3. divizije o oslobođenju Gornjeg Vakufa (Zbornik IV. knj. 9, dok. 163).

^{*)} Izvještaj štaba 3. NOU divizije od 2. februara 1943. godine dostavljen VS NOV i POJ o borbama kod Gornjeg Vakufa (Zbornik IV, knj. 10. dok. 14 i 15).

Prenošenje obolelih od tifusa za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, januar-februar 1943.

Poslije neuspjelog pokušaja da zauzme Gornji Vakuf neprijatelj je dovuкао pojačanja iz Kupresa u Bugojno, gdje je koncentrisao snage oko osam stotina ustaša. Ove ustaške jedinice, podržavane artiljerijom i minobacačima, izvršile su napad na jedinice 1. dalmatinske brigade koje su držale položaje na liniji Podovi — Stražica (kota 853) — selo Bistrica. Neprijatelj je svoje glavne snage usmjerio pravcem: selo Tihomišlje — Gornji Vakuf, a manje snage na pravcu Hrasnica — Bistrica — Gornji Vakuf. Ustaše su vršile uzastopne juriše na položaje 3. bataljona. Prvi bataljon je podržao grčevit otpor 3. bataljona udarom, sa dvije čete, u bok neprijatelja. Snažnim protivjurišem neprijatelj je odbačen. Peta crnogorska brigada pristigla je u pomoć 1. dalmatinskoj te su zajedno razbile ustaške jedinice i odbacile ih ka Bugojnu. U ovim borbama, u kojima je neprijatelj imao oko 100 mrtvih i ranjenih,¹⁷⁾ istakao se snalažljivošću hrabrošću 3. bataljon 1. dalmatinske brigade i njegov komandant Petar Radević Pero. a zatim Ante Brajković, Josip Ostojić. Nikola Radelj, Milutin Prnjak. Franjo Sef i drugi, koji su slijedeći uzor svog komandanta pokazali veliko junaštvo. Zbog te borbe i borbi za Turbe i drugih pohva- ljen je 3. bataljon i njegov komandant bat. Petar Radević.

S obzirom na to da je neprijatelj vršio stalne napade od Bugojna prema Gornjem Vakufu. Vrhovni komandant je naredio 2. februara štabu 3. divizije da i dalje zadrži 1. dalmatinsku i 5. crnogorsku brigadu na sektoru Gornji Vakuf — Makljen.³⁵⁾ Međutim, dalji razvoj događaja je tražio da

¹⁷⁾ Izvještaj štaba 3. divizije od 2. i 6. februara 1943. g. (Zbornik II. knj. 8, dok. 2).

³⁵⁾ Naređenje Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 2. 2. 1943. g. (Zbornik II, knj. 8, dok. 2).

na tom prostoru ostane 5. crnogorska brigada, a 1. dalmatinska brigada je 5. februara prebačena u rejon sela Rumboci i Seit.³⁹⁾

Na prostoriji sela Rumboci – Ščit bataljoni 1. dalmatinske brigade vršili su pripreme za napad na neprijateljsko uporište u Prozoru. Uslijed gubitaka u dotadašnjim borbama i velikog broja obolelih od tifusa, bataljoni 1. dalmatinske brigade su bili jako prorijeđeni. Brojno stanje brigade bilo je smanjeno na oko 500 boraca. Stab 3. divizije zatražio je od Vrhovnog štaba da štab 4. operativne zone Hrvatske uputi veći broj boraca za popunu jedinica te divizije, naročito 1. dalmatinske brigade.^{*5)}

Planom Vrhovnog štaba bilo je predviđeno da Glavna operativna grupa divizija izvrši prodor za Hercegovinu i Crnu Goru. Sa grupom divizija trebalo je da se kreće i Centralna bolnica u koju su se slivali ranjenici i oboleli od tifusa sa svih frontova. Da bi se stvorili uslovi za prelaz rijeke Neretve i dalji prodor kroz Hercegovinu za Crnu Goru, kao i evakuaciju ranjenika, trebalo je likvidirati italijanska uporišta u dolini rijeke Rame i Neretve, u rejonu Jablanica – Konjic. Svi italijanski garnizoni u dolini Rame i Neretve bili su dobro utvrđeni i organizovani za odbranu.

OSLOBOĐENJE PROZORA

Prozor je u ovoj situaciji imao poseban značaj za neprijatelja. Svojim položajem bio je veoma podesan za odbranu i dještva, prema okolnim mjestima. Italijani koji su držali i branili Prozor dobro su ga utvrdili i povezali njegovu odbranu. Pred početak četvrte neprijateljske ofanzive pojačali su odbranu dovukavši velike količine ratnog materijala i hrane.

Italijanske snage u Prozoru su, prema prikupljenim podacima, imale oko 700–800 vojnika iz sastava divizije »Murđe«. Kasnije se pokazalo da su te neprijateljske snage bile znatno jače. Pored velikog broja teških mitraljeza i ostalog pješadijskog naoružanja, Italijani su imali bateriju haubica 100 mm, dva protivkolska topa 47 mm, četiri minobacača 81 mm i nekoliko teških minobacača i jedna četa lakih tenkova od 3Vs tone⁴¹⁾ Neprijatelj je solidno organizovao kružnu odbranu Prozora. Imali su 29 betonskih bunkera, a u međuprostorima izgrađeni su zemljani bunkeri, kao njihova dopuna. Ispred i između bunkera bila je postavljena žičana prepreka u jednom redu. Na žicu su stavljena razna zvonca, klepetuše – kutije od konzervi. Pri najmanjem dodiru žice sve bi zvonilo. Na taj znak italijanski vojnici su otvarali paklenu vatru iz svih vrsta oružja. Veoma precizno su isplanirali zaprečnu vatru iz svih oružja i oruđa, tako da nijedan metar zemljišta ispred i između bunkera nije ostao netučen vatrom. Vatra iz bunkera bila je tako planirana i međusobno povezana da je štitila prilaze susjednom bunkeru. Kako se vidi, Italijani su sve predviđeli kako bi odbranili Prozor od napada jugoslovenskih partizana.

^{w)} Vrhovni komandant NOV i POJ naredio je 4. 2. 1943. g. štabu 3. NOV divizije da jednu brigadu orljentiše Prozorskom kotlinom u kojoj piše slijedeće: »Prebacite jednu brigadu do sela Kopčići – Rumboci. Bolnicu nemojte slati u LIVNO, NEGO NEGDJE BLIZU VAS – NA PRIMJER SELO ZVINJACA« (Zbornik II, knj. 8. dok. 9).

⁴⁰⁾ Izvještaj štaba 3. NOU divizije od 5. 02. 1943. g. dostavljen VS o brojnom stanju divizije (Zbornik IV, knj. 10, dok. 27).

^{*)} Raspored neprijateljskih fortifikacijskih utvrđenja (Arhiv VII, k. 753, f. 1/2, br. reg. 14).

Prozor je bio značajan i za jedinice Glavne operativne grupe i Centralne bolnice. Pored toga što su se njegovim zauzimanjem otvarali povoljni uslovi za daljnje nastupanje – u Prozoru su bila skladišta hrane, odjeće i obuće, sanitetskog i drugog materijala, skladišta municije – svega potrebnog jedinicama NOVJ i bolnicama. Italijansko uporište u Prozoru upravo je stajalo na putu ostvarenja plana Vrhovnog štaba. Postavljalo se kao imperativ da se po svaku cijenu likvidira to neprijateljsko uporište kako bi se otvorio put kroz dolinu Rame u dolini Neretve.

U duhu naređenja Vrhovnog štaba, štab 3. divizije donio je odluku da poslije izvršenih priprema napadne i likvidira neprijateljsko uporište u Prozoru, a potom produži sa čišćenjem doline Rame prema Neretvi. Na osnovu odluke 3. divizije razrađen je plan napada na Prozor. Svaka brigada sačinjavala je napadnu kolonu na svom pravcu napada.

Desnu napadnu kolonu obrazovala je 1. dalmatinska brigada, koja je napadala iz rejonu sela Sčita opštim pravcem: Gradina (kota 1057) – sele Paljike – Prozor, sa zadatkom, da uz podršku artiljerije probije neprijateljsku odbranu u rejonu sela Paljike i da u sadjeystvu, lijevo sa 5. crnogorskom, desno sa djelovima 10. hercegovačke brigade, očisti varoš oc neprijateljskih snaga. Po likvidiranju neprijatelja u Prozoru da produži sa djeystvom preko sela Borovnice u pravcu sela Luga.

Srednju napadnu kolonu obrazovala je 5. crnogorska brigada, koja je napadala na pravcu Makljen – selo Gmići – sjeverozapadni dio grada sa zadatkom probijanja neprijateljske odbrane na pravcu napada i da u sadjeystvu sa 1. dalmatinskom i 10. hercegovačkom brigadom očisti grad od neprijateljskih snaga.

Za podršku jedinica formirana je artiljerijska grupa od divizionu Vrhovnog štaba i jedne baterije 3. divizije. Zadatak artiljerijske grupe je bit da za vrijeme artiljerijske pripreme neutralise neprijateljsku artiljeriju u rejonu Agaja (na sjevernoj ivici grada). Poslije neutralisanja neprijateljske artiljerije da prenese vatru u centar grada. Stab artiljerijske grupe odredio je dva protokolska topa za neposrednu podršku bataljona 1 dalmatinske brigade. Ovi topovi poslužili su za gađanje betonskih bunkeri u rejonu sela Paljike.

Početak napada određen je za noć između 15. i 16. februara 1943. go dine u 21 čas.

U vrijeme priprema za napad na Prozor vrhovni komandant Josip Broz Tito posjetio je položaje 1. bataljona 1. dalmatinske brigade u seli Nikoliću. Bataljon je imao zadatak da zatvori i kontroliše pravac koj izvodi u dolinu Rame, obezbijedi spoljnu liniju odbrane u selu Sčitu vrši pripreme za napad na Prozor. Oko podne pojavila se grupa rukovodilaca i boraca prema štabu 1. bataljona. Odmah pošto je obaviješten komandant bataljona Bogdan Stupar (poznat kao hrabar, odvažan i smjeo sta rešina a vrlo odgovoran) izašao je iz zgrade da se lično uvjeri ko to dolazi Nije lično poznao Vrhovnog komandanta niti druge članove Vrhovnog štaba. Primijetio je da pred jednim od rukovodilaca u toj grupi ide velik pas vučjak, a pošto je ranije čuo da drug Tito ima sa sobom vučjaka kojega je zvao »Luks«, shvatio je da mu u obilazak dolazi lično Vrhovni komandant. To ga je zbunilo, i malo nespretno ali otesito izašao je na rapor svom vrhovnom komandantu i raportirao mu je po prvi put. Drug Tito si zainteresovao za raspored bataljona i njegovu borbenu spremnost. Poton

je obišao smještaj štaba bataljona. Tito je primijetio u prostorijama bataljona lonac sa hranom i zaželio da vidi kako se hrane u Štabu, a potom upitao da li se tako hrane ostali borci u bataljonu. Dobio je potvrđan odgovor od Stupara pošto mu je intendant bataljona Marko Gašpić potvrdio, iako nije bio siguran u to, jer su čete bile udaljene od štaba bataljona i svaka za sebe kuvala. Borci u štabu i oko štaba bataljona odmah su se okupili oko druga Tita i drugih rukovodilaca iz Vrhovnog štaba i Tito im je govorio o važnosti sljedećih zadataka, o teškoćama koje očekuju naše jedinice. Posebno je istakao ulogu dalmatinskih jedinica u razvijanju bratstva i jedinstva naših naroda, o potrebi razvijanja idejnog i političkog rada, samodiscipline i visokog borbenog morala. Poslije kratkog boravka u bataljonu, drug Tito se oprostio i zaželio borcima uspjehe u budućim zadacima.

U čitavoj brigadi odmah se je pročulo da je Vrhovni komandant sa rukovodiocima iz ovog štaba posjetio 1. bataljon i o svemu što im je rekao. To je unijelo novi elan i raspoloženje u čitavu brigadu.

U toku 14. februara štab 1. dalmatinske brigade izvršio je pripreme sa štabovima bataljona, a štabovi bataljona sa komandama četa. Priprema je izvršena na terenu na polaznom položaju za napad, gdje su starešinama precizirani zadaci. U pripremama jedinica za napad svi borci su bili upoznati sa tim od kakvog je značaja zauzimanje toga neprijateljskog uporišta, jer su štab brigade, politički odjel, čitav komandni kadar i partijska i skojevska organizacija preduzeli široku aktivnost kako bi svakom borcu bilo potpuno jasno od kakvog je značaja oslobođenje Prozora za dalja djejestva Glavne operativne grupe i spasavanje ranjenika.

Stab brigade je odlučio da napad izvrši sa 2. i 3. bataljonom i jednom četom 1. bataljona, a da 1. bataljon bez jedne čete i 4. bataljon zadrži u brigadnoj rezervi. Takvo grupisanje u napadu je karakteristično pri napadu na dobro organizovanu i utvrđenu odbranu kakva je bila u slučaju odbrane Prozora. Stab brigade je usmjerio glavne snage na pravac sela Paljike sa zadatkom da probiju neprijateljsku odbranu u rejonu tog sela, a zatim produže sa napadom u centar grada.

Raspored bataljona u napadu je bio

Drugi bataljon je napadao sa polaznog položaja: kota 799 u pravcu Mlake – kota 703, zahvatajući cestu sa obje strane. Zadatak bataljona je bio da u sadjejestvu sa 3. bataljonom probije neprijateljske odbrambene položaje u rejonu Mlake, a zatim da produži sa napadom u pravcu kote 703 i da sadjejestvuje sa jedinicama 5. crnogorske brigade u oslobođenju sjeverozapadnog dijela grada.

Treći bataljon djejestvovalao je sa polaznog položaja između kote 799 i 1059 u pravcu selo Paljika – centar varoši, sa zadatkom da u sadjejestvu sa 2. bataljonom i jednom četom 1. bataljona probije odbranu neprijatelja u rejonu sela Paljike, a zatim da produži napad u centar grada i u sadjejestvu sa 2. bataljonom očisti taj dio grada od neprijatelja.

Prva četa 1. bataljona napadala je desno od 3. bataljona na pravcu *Kolivret* (kota 1174) – bezimeni potok – južni dio grada. Zadatak čete je bio da sadjejestvuje sa 3. bataljonom u probouju neprijateljske odbrane u rejonu sela Paljike i da štiti njegov desni bok.

Ostala dva bataljona nalazila su se u brigadnoj rezervi: 1. bataljon u rejonu sela Ploče, a 4. bataljon u rejonu sela Podbor.

Artiljerijska grupa sa vatrenih položaja Ripci otpočela je sa vatrenom artiljerijskom pripremom u određeno vrijeme i 15 minuta tukla vatrene položaje neprijateljske artiljerije.

Cim je naša artiljerija otvorila vatru. Italijani su reagovali otvaranjem vatre iz svih raspoloživih oružja i oruđa ispred svojih odbrambenih položaja. Cete su krenule u predviđeno vrijeme u napad i podilazile neprijateljskim položajima. Nadirale su iako je neprijatelj otvarao na njih paklenu pušcanu i mitraljesku vatru. Oko bunkera se razvila žestoka borba. Italijani nisu napuštali bunkere, već su otvarali ubitačnu mitraljesku vatru, nastojeći da odbiju napad partizana. Bilo je vrlo teško približiti se bunkerima na domet ručnih bombi. Značajno je bilo neutralisati vatru u jednom bunkeru pa da nastane breša u sistemu neprijateljske mitraljeske vatre. Dještva dva protivtenkovska oruđa nisu bila naročito efikasna. Topovi su bili malog kalibra i nisu mogli da ruše betonske bunkere, ali su ipak uspjeli gađanjem u puškarnicu da neutrališu vatru jednog bunkera što je omogućilo četama 3. i 2. bataljona da probiju neprijateljsku odbranu u rejonu sela Paljike i da zauzmu nekoliko bunkera. Kao karakteristiku izvanredne hrabrosti, snalažljivosti i odlučnosti treba istaći da je komandant 3. bataljona Petar Radević uzeo štit od teškog mitraljeza »švarcloze« nosio ga ispred sebe i išao prema otvorima bunkera iz kojeg je mitraljejski neprijatelj neprekidno gađao, sledili su ga mitraljezac Prnjak, desetai Sevo, Ivan Koščena i drugi i zahvaljujući tome zauzet je prvi bunker i potom sledeći i time otvoren put za ulazak 3. bataljona u grad. Ovim je bila probijena neprijateljska glavna odbrambena linija u rejonu sela Paljike. Cete 2. i 3. bataljona, poslije proboja italijanske odbrane, izbile su do rijeke Prozorčice i produžile napad na grad. Borci 3. i 2. bataljona su zaplijenili šest mitraljeza i velike količine municije. Ceta 1. bataljona probila se niz bezimeni potok kod džamije u jugoistočnom dijelu grada. Time su bataljoni 1. dalmatinske brigade izvršili glavni dio zadatka jer su uspjele da probiju glavnu odbrambenu liniju neprijatelja.⁴²⁾

Peta crnogorska i 10. hercegovačka brigada, i pored jake neprijateljske vatre i otvorenog i brisanog terena, uspjele su da likvidiraju jedar broj bunkera i utvrđenih položaja, ali su zadržane dobro organizovanom neprijateljskom vatrom. Štabovi tih brigada su odlučili da se jedinice* povuku pred zoru na polazne položaje. Štab prve dalmatinske brigade kada je obavješten da su se 5. i 10. brigada povukle, naredio je svojim bataljonima da povuku glavninu svojih jedinica na polazne položaje ali da ostave svoje dijelove u zauzetim bunkerima, kako bi olakšal slijedeći napad. Međutim, pošto je štab 3. divizije izvješten o odluci štab; 1. dalmatinske da ostavi svoje dijelove u zauzetim bunkerima, smatrajući to suviše riskantnim, naredio je štabu brigade da povuče ostavljene dijelove iz bunkera, s tim da se čitavi zaplijenjeni materijal iznese iz bunkera, a da se bunker unište. Ti betonski bunker nisu mogli da se unište jer nije bilo eksploziva, lako da su ih Italijani ponovo posjeli.

O neuspjelom napadu jedinica divizije u noći između 15. i 16. februara odmah je obavješten Vrhovni štab. Kad je Vrhovni komandant saznao o napadu 3. divizije nije uspio, naredio je štabu 1. proleterske divizije da si

⁴²⁾ Dnevni izvještaj komandanta italijanskog Šestog armijskog korpusa od 1 (februara 1943. godine o borbama protiv jedinica NOV na prostoriji Prozori Jablanice i Konjic« (Zbornik IV, knj. 10. dok. br. 210).

dva bataljona iz 3. krajiške brigade ojača 3. diviziju u ponovljenom napadu na Prozor sa kratkim zadatkom »Prozor mora pasti«!

U toku 16. februara vladalo je zatišje. Jedinice 3. divizije vršile su pripreme za odlučujući napad u noći između 16. i 17. februara. Jedinice 1. dalmatinske brigade u pripremama su analizirale propuste i nedostatke u napadu prethodne noći. Čitav komandni kadar i partijski i skojevski sastav je bio pripremljen da te noći »Prozor mora pasti«.

Napad jedinica 3. divizije, ojačane sa dva bataljona 3. krajiške brigade, ponovljen je slijedeće noći u 23 časa. Napad je podržavala Artiljerijska grupa Vrhovnog štaba. Pored dva protivtenkovska oruđa, određene su i dvije haubice za neposredno gađanje betonskih bunkera. Međutim, haubice nisu mogle da se kreću van ceste, te se nisu mogle u dovoljnoj meri iskoristiti za gađanje bunkera.

Napad je otpočeo u predviđeno vrijeme. Cim su osjetili ponovni napad, italijanski vojnici su otvorili uragansku mitraljesku i minobacačku vatru iz bunkera.

Bataljoni 1. dalmatinske brigade i ove noći su napali borbenim rasporedom u dva ešelona istim pravcem. U napad su uvedeni 1. i 4. bataljon a 3. i 2. bataljon su povučeni u brigadnu rezervu. Poslije nekoliko časova ogorčene borbe bataljoni su nastojali da se i po cijenu većih gubitaka probiju u Prozor.

Prvi ešelon brigade (1. i 4. bataljon) nastupao je dosta uspješno, iako polako. Nešto više uspjeha imao je 1. bataljon kojem su sadjejtvovali dijelovi 5. crnogorske brigade. Dijelovima 1. i 4. bataljona je uspjelo da probiju neprijateljsku odbranu u selu Paljike i oko pola noći da prodru u varoš lomeći otpor neprijatelja. Italijani nisu mogli izdržati snažan pritisak i silovite juriše bataljona 1. brigade i usmjerenu vatru protivkolskih oruđa.⁴³⁾ I ostale jedinice na drugim pravcima imale su više uspjeha u razbijanju neprijateljske odbrane koja je postajala sve slabija. U toj situaciji razbijene i razjedinjene snage neprijatelja nastojale su da se izvuku iz Prozora pod okriljem noći, bježeći prema Rami, osim nekih manjih grupa u raznim dijelovima grada koje su još pružale otpor. Uvođenjem u borbu divizijske rezerve (dva bataljona 3. krajiške brigade) jedinice 3. divizije brzo uspijevaju da likvidiraju sve tačke otpora. Tako je u prvim jutarnjim satima 17. februara oslobođen Prozor, čime su jedinice 3. divizije sa dva bataljona 3. krajiške brigade uspjele potpuno izvršiti ono što je pred njih postavio drug Tito.

U borbama za Prozor neprijatelj je imao 120 poginulih i 220 zarobljenih vojnika i oficira, te veći broj ranjenih. Zapljeno je: 4 haubice 100 mm, 2. protivkolska topa 47 mm, 9 bacača 81 mm, 12 mitraljeza, oko 25 puškomitraljeza, oko 500 pušaka, 5 lakih tenkova, 1 traktor, 10 kamiona, 2 motocikla, 2 radio-stanice, 3 vagona haubičke municije, 1000 granata za topove 47 mm, oko 300 sanduka puščane municije, 250 sanduka minobacačke municije, 50 sanduka raznih bombi, 4 vagona brašna i 3–4 vagona raznih životnih namirnica.

Jedinice 3. divizije u ovim borbama imale su 23 poginula i 39 teže i 78 lakše ranjenih. Prva dalmatinska brigada imala je 16 poginulih (prve noći 12, a druge 4) i 69 lakše i teže ranjenih.

⁴³⁾ Izvještaj štaba 3. NOU divizije od 17. i 18. februara 1943. godine dostavljen Vrhovnom štabu o borbama u Prozoru (Zbornik IV, knj. 10, dok. 91 i 100).

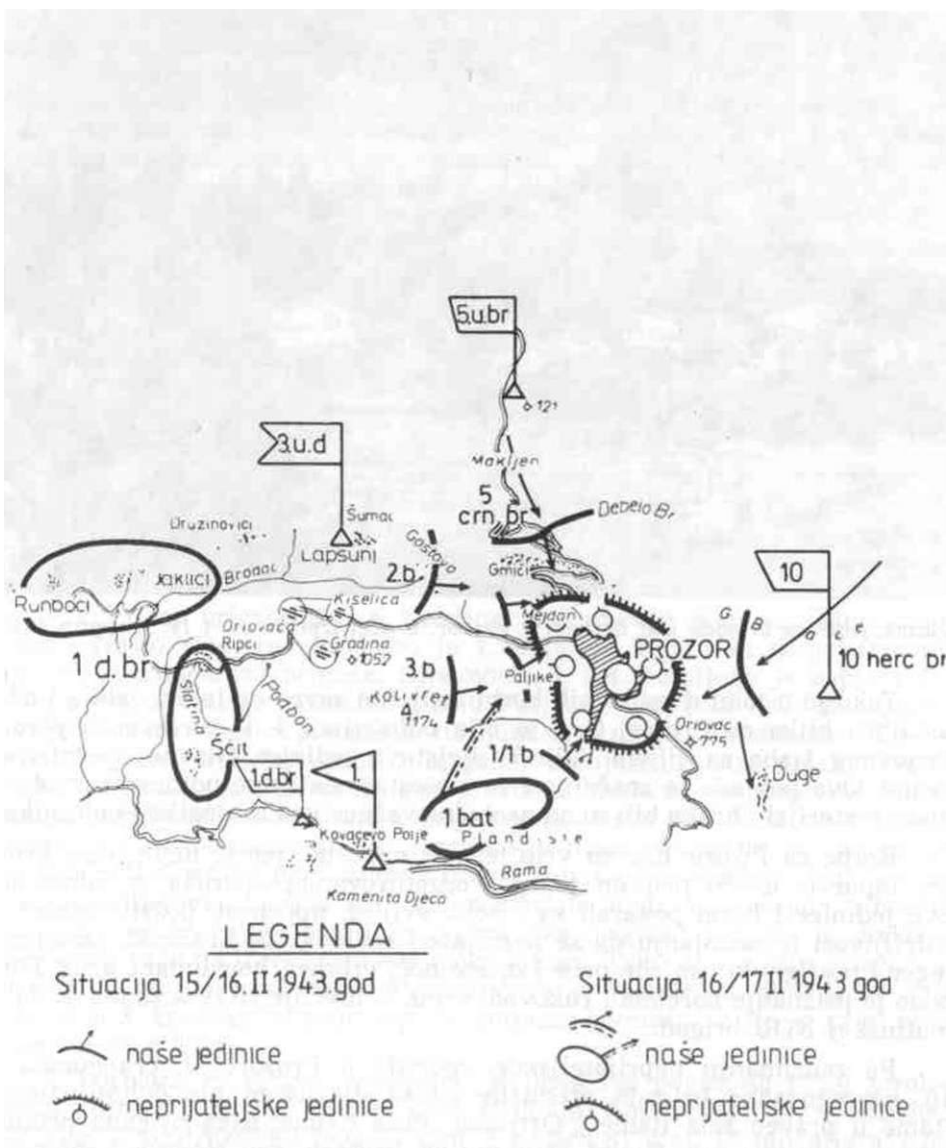
Ulazak jedinica brigade pod borbom u Prozor, u noći između 15. i 16. februara 1943.

Tako je u toku dvodnevni borbi uspješno završena jedna velika i odlučujuća bitka za Prozor. Ona je bila odlučujuća i u izvršavanju plana Vrhovnog štaba sa ciljem daljnjih dještava jedinica Glavne operativne grupe. Ova pobjeda je značajna i za smještaj centralne bolnice, a zaplijenjeni materijal i hrana bili su od neobične važnosti za ranjenike i bolesnike.

Borbe za Prozor bile su vrlo teške i naporne, jer je neprijatelj pružao otpor iz dobro pripremljenog i organizovanog uporišta za odbranu. Sve jedinice i borci pokazali su visoku svijest, upornost, požrtvovanost i izdržljivost u nastojanju da se neprijatelj savlada. Za hrabrost, samoprijegor i postignute uspjehe prve i druge noći vrhovni komandant drug Tit odao je priznanje borcima i rukovodiocima 3. divizije NOV a time i 1. dalmatinskoj NOU brigadi.

Po zauzimanju neprijateljskog uporišta u Prozoru, 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada produžile su sa dještvom niz dolinu rijeke Rame u pravcu sela Rame i Ostrošca. Prva dalmatinska brigada prikupila se u rejonu sela Gmići, sjeverno od Prozora, kao rezerva Vrhovnog štaba, dok je njen 3. bataljon ostao u Prozoru radi održavanja reda i pomoći u evakuaciji zaplijenjenog materijala i obezbijeđenja Centralne bolnice, koja se prikupljala na sektoru Prozora.

U borbama kod Jajca i kod Prozora brigada je imala veliki broj poginulih i ranjenih boraca i starešina, od kojih dobar broj puškomitraljezaca i mitraljezaca. Uslijed tih gubitaka i velikog broja izbačenih iz stroja zbog smrzavanja i oboljenja od tifusa brigada je bila veoma oslabljena i brojno smanjena (u bolnicama i brigadnom previjalištu bilo je oko 200 boraca i starješina).

Sema 4 – Napad na neprijateljsko uporište u Prozoru

Tifus se toliko proširio u brigadi da je jedno vrijeme bio rastrojio brigadu više nego oružana borba. Međutim, tih dana se u brigadi pojavljuju samo pojedinačni slučajevi oboljenja od tifusa.

Brigadi je bio potreban predah i popuna za sređivanje, zato je zadržana u rejonu Prozora da se odmori, sredi i popuni novim borcima. Tih dana su preko Livna stigle dvije grupe novih boraca, oko 400, uglavnom omladinaca iz Dalmacije, i 32 iz Livna i 70 domobrana koji su bili zarobljeni u Livnu i Bihaću pa su se javili dobrovoljno u partizane. Poslije nekoliko dana dezertiralo je 35 bivših domobrana i 23 od ostalih (koji su produžili da se bore u partizanskim jedinicama na terenu). Tada je brigada imala 920 boraca.

DJEJSTVO 1. DALMATINSKE BRIGADE NA PRAVCU GORNJI VAKUF – PROZOR

Do sredine februara 1943. godine jedinice Glavne operativne grupe uspješno su obavile svoje zadatke. Prva divizija je zauzela Ivan-Sedlc i zatvorila pravac od Sarajeva; 2. divizija je dolinom Neretve zauzela Drežnicu i Jablanicu, dok se 7. banijska divizija prikupljala u rejonu Gornjeg Vakufa da bi zatvorila pravce od Bugojna i Travnika.

Ovim uspjesima bili su stvoreni povoljni uslovi za prodor jedinici Glavne operativne grupe i Vrhovnog štaba u istočnu Hercegovinu. Među tim, to se nije moglo odmah učiniti zbog ranjenika koje je trebalo čekati. Njihov broj je 19. februara već iznosio oko 3.500 i stalno se povećavao.

Neprijatelj se nije mirio s uspjesima jedinica Glavne operativne grupe. Između njemačke i italijanske komande postignuta je saglasnost za ubrzavanje operacija u dolini Rame i Neretve. Od 21. februara njihov jedinice počinju udruženo nastupati od pravca Bugojna, Sarajeva i Mostara. Nijemci su nastupali u dvije grupe, od kojih je grupa »Vogel« angažovana na pravcu Bugojno – Gornji Vakuf – Prozor – Jablanica, grupa »Anacker« na pravcu Tarčin – Ivan-Sedlo – Konjic. Od Mostara uz Neretvu dvije italijansko-četničke grupe nastupale su prema Rami Konjicu. Ovim nastupanjem udruženih neprijateljskih snaga situacija za jedinice NOV i ranjenike pestala je sve teža, naročito na pravcu nastupanja grupe »Vogel«.

Njemačko-ustaške snage koje su počele da nastupaju uz podršku artiljerije i tenkova u pravcu Gornjeg Vakufa uspjele su da 22. februar potisnu jedinice 3. krajiške i 8. banijske brigade i uđu u Gornji Vakuf,⁴ i da do 18 časova izbiju istočno od Gornjeg Vakufa na liniju sela Vaganjac – Kute i Mračaj. Pokušaji boraca te dvije brigade da povrate izgubljene položaje nisu uspjeli. Postojala je ozbiljna opasnost da neprijatelj, ako uspije da i dalje potisne te jedinice i razbije njihovu odbranu, ugrozi bolnicu sa ranjenicima koji su se smjestili u Prozorskoj kotlini.

U toj situaciji Vrhovni komandant je naredio pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba da ispita situaciju na sektoru Gornjeg Vakufa i da naredi 1. dalmatinskoj brigadi da bude pripravna kako bi mogla brzo intervenirati na pravcu Gornji Vakuf – Prozor ukoliko bude ugrožen. Međutim

⁴) Obavještenje pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba od 22. februara 1943. o prodoru neprijatelja na pravcu Bugojno – G. Vakuf (Zbornik II, knj. 8. dok. b 77 i 81).

pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba naredio je 1. dalmatinskoj brigadi da odmah izvrši pokret u pravcu Gornjeg Vakufa. Brigada je, bez 3. bataljona, 22. februara stigla na sektor Gornjeg Vakufa, i tog dana preduzela napad na neprijateljske položaje. U tom napadu učestvovala su: 1. dalmatinska brigada, 7. i 8. brigada 7. banijske divizije i 3. krajiška brigada. Raspored tih snaga za napad je bio: 1. dalmatinska brigada napadala je sa 1. i 2. bataljonom na pravcu: Kobilica (kota 1301) – Podovi (kota 919) – selo Podovi. Zadatak ta dva bataljona je bio da u sadejstvu sa 7. brigadom 7. divizije i 3. krajiškom brigadom, presjeku komunikaciju Gornji Vakuf -- Bugojno, obuhvate grad sa zapadne strane i zauzmu ga. Četvrti bataljon vršio je napad u pravcu sela Tihomišlje sa zadatkom da presječe komunikaciju u tom rejonu i da onemogući dovlačenje snaga neprijatelja iz Bugojna u Gornji Vakuf, povezujući se desno 8. brigadom 7. divizije. Desno od bataljona 1. dalmatinske brigade napadala je 7. brigada 7. divizije na pravcu selo Mačkovac – kota 876 – Strmica (kota 785), sa zadatkom da zauzme kotu 785 kao ključnu tačku odbrane Gornjeg Vakufa. Lijevo je napadala 8. brigada iste divizije na pravcu sela Voljice – Stražica (kota 853) – Podgrađe sa zadatkom presjecanja komunikacije u rejonu sela Podgrađe.

Istog dana, sa nešto zakašnjenja, u selo Pidriš je pristigao i treći bataljon 1. dalmatinske brigade i odmah bio upućen na desnu obalu rijeke Vrbasa u rejonu sela Vrsi sa zadatkom da sa 3. krajiškom brigadom koja se nalazila u rejonu sela Bistrica i Vrsi sadjejuje u napadu sa sjeveroistočne i sjeverne strane na Gornji Vakuf. Međutim, čim se prebacio na desnu obalu Vrbasa, napadnut je od ustaško-njemačkih snaga. Bataljon je izvršio protivnapad i uspio da odbaci snage neprijatelja prema Gornjem Vakufu, ali je bio zaustavljen na liniji kota 749 – 673, gdje je vodio žestoku borbu.

Napad grupe brigada otpočeo je u 20 časova. U noći između 22. i 23. februara 1. dalmatinska i 7. brigada 7. banijske divizije vodile su žestoke borbe južno od Gornjeg Vakufa. Neprijatelj je, u nastojanju da se održi na dostignutoj liniji, pružao grčevit otpor. Jedinice te dvije brigade uspjele su da u toku noći odbace ustaško-njemačke snage u samo mjesto Gornji Vakuf. Dva bataljona 1. dalmatinske brigade i 7. brigada 7. divizije pokušali su da zauzmu Gornji Vakuf, ali i pored ponovljenih juriša, nije im to uspjelo. To je bio početak neposredne bitke za ranjenike. Neprijatelj je minobacačkom i mitraljeskom vatrom iz kuća i sa kote 785 odbijao juriše jedinica NOV.

Poslije neuspjelog odbacivanja neprijatelja iz Gornjeg Vakufa prema Bugojnu 1. dalmatinska brigada i 7. divizija povukle su se južno od grada. U toku noći između 23. i 24. februara posjele su položaje za odbranu na liniji: 1. bataljon 1. dalmatinske brigade na koti 803 – Okuke ceste do Vrteljka (lijeva obala rijeke Vrbasa), 2. bataljon na Kobili (kota 1301), a njegova jedna četa na koti 1083. Potom je 2. bataljon prebačen na položaj u rejon sela Mačkovac, a dijelovi 7. divizije su pomjereni zapadno od Mačkova. Poslije pomjeranja jedinica 7. banijska divizija držala je položaje na liniji Sestaci (kota 970) – Krošnjata (kota 1044) – Kobilica (kota 1083) – Stražica. Na desnoj obali rijeke Vrbasa držala je položaje 3. krajiška brigada na liniji Orlišće – Lamište. Četvrti bataljon 1. dalmatinske brigade prebačen je sa položaja Tihomišlje u rejon sela Pidriš. Taj

bataljon i jedan bataljon 7. divizije bili su u rezervi. Zadatak 7. divizije, 1. dalmatinske i 3. krajiške brigade bio je da po svaku cijenu održe posjednute položaje i da ne dozvole neprijatelju da prodre prema Prozoru.

U toku 24. februara neprijatelj je vršio nasilno izviđanje manjim snagama. Jedinice brigade takođe su vršile napade manjeg obima na neprijateljske položaje. Tog dana neprijateljska avijacija bila je aktivna, naročito duž komunikacija Gornji Vakuf – Prozor. Neprijateljska artiljerija tukla je položaje naših jedinica, što je služilo avijaciji kao orijentacija za bombardovanje i mitraljiranje položaja brigade.

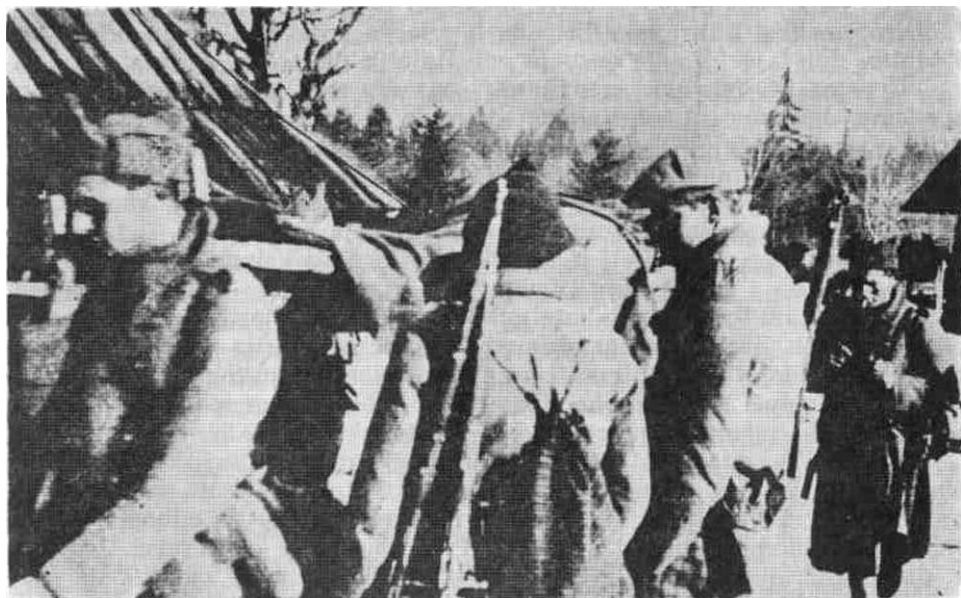
U to vrijeme neprijatelj je na sektoru Gornjeg Vakufa prikupio snage »Grupe Vogel« i 5. ustaškog zdruga.⁴⁵) »Grupa Vogel« je imala slijedeći sastav: 738. puk (bez jednog bataljona); štab 668. artiljerijskog divizionasa baterijom 668. divizion; domobranska haubička baterija sa tri brdska artiljerijska vođa; 738. pionirska četa; četa 3. domobranskog pionirskog bataljona; dijelovi 202. oklopnog bataljona. Sa ovom grupom djelovao je i 5. ustaški zdug (brigada). Ove neprijateljske snage, 25. februara, prešle su u opšti napad, uz prethodnu avijacijsku i artiljerijsku pripremu. Na čitavom frontu južno i jugoistočno od Gornjeg Vakufa vodile su se žestoke borbe. Neprijatelj je nastojao po svaku cijenu da odbaci jedinice NOV-a i da otvori sebi put u kotlinu Prozora i dalje ka Neretvi. Jedinice 7. divizije, 1. dalmatinske i 3. krajiške brigade su imale zadatak da onemoguće prodor neprijatelja prema Prozoru. Za odbranu Centralne bolnice na sektoru Gornjeg Vakufa vodila se teška i iscrpljujuća borba.

Jedna neprijateljska kolona pješadije i tenkova pokušala je da se probije od mosta Karamustafić-serpentina prema raskrsnici Trlica. Čete 1. bataljona, 1. dalmatinske brigade, koje su branile taj položaj, vodile su upornu borbu protiv neprijateljske kolone. Prvi bataljon je postavio prepreke na cesti prekopavanjem i nabacivanjem krupnog kamenja. Prekopavanje ceste išlo je teško jer nije bilo dovoljno alata. Značajnu ulogu odigrala je jedna protivtenkovska puška koju je 1. bataljon pozajmio od Banijaca. Mada su imali malo municije za nju, bila je od velike koristi. Ona je mogla da probije oklop tenka samo na određenim mestima boka tenka.

Neprijatelj je vršio pritisak na odbrambene položaje 7. divizije i 3. krajiške brigade. Na tim položajima borbe su se vodile nesmanjenom žestinom sve do 28. februara. Za sve to vrijeme borci su se herojski borili i odbijali napade neprijatelja, koji je uporno nastojao da se probije u pravcu Makljena. Neprijateljske napade podržavala je artiljerija i minobacači. Eskadrile aviona su od ranog jutra do mraka neprekidno bombardovale i mitraljirale položaje jedinica NOV. Eskadrile su se smenjivale, tako da vazdušni prostor iznad bojišta nije bio slobodan gotovo nijednog trenutka. Svi naši borci bili su upoznati sa tim da su u Prozorskoj kotlini ranjeni i bolesni koji bi bili ugroženi ako bi neprijatelj prodro u dolinu Rame. Otuda i tolika snaga, upornost i izdržljivost boraca u tim teškim i krvavim borbama protiv nadmoćnijih snaga neprijatelja.

U toku 28. februara neprijatelj je dovukao nove i sveže snage na sektor Gornjeg Vakufa. Pritisak neprijatelja postajao je sve jači na čitavom frontu odbrane na sektoru Gornjeg Vakufa. Istog dana poslije podne neprijatelju je uspjelo da potisne jedinice brigade i da ovlada kotom 803,

*) Zbornik IV, knj. 10, dok. 251, primjedba br. 4.

Prenošenje ranjenika u toku četvrtne neprijateljske ofanive, februara 1943.

serpentinom i selom Mačkovac. Prvi bataljon, koji je branio obje strane ceste našao se na udaru brojnijih i tehnički opremljenijih snaga neprijatelja. Prilikom povlačenja nije bilo lako odlijepiti se od neprijatelja. Prva četa, koja je bila u zaštitnici, morala je da zadrži brzo nadiranje tenkova i pješadije, omogućiti izvlačenje ostalih jedinica bataljona i onemogućiti neprijatelja da se probije prema Trlici. Uporno je branila položaj na izlazu iz krivina ceste. U neravnopravnoj borbi borci su koristili protivtenkovsku pušku i svežnjeve ručnih bombi, koje su bacali pod tenkove. Uspjelo im je da oštete jedan tenk, koji se ispriječio na cesti i tako ometao prolaz ostalih tenkova. Čitav sastav 1. čete 1. bataljona istakao se hrabrošću i upornošću u odbijanju neprijateljskih tenkova i pješadije, ali ipak najviše su se istakli: puškomitraljezac Ivan Bečko, Stipe Bilokapa Ban, oba iz sela Udovičić kod Sinja, Đuro Đapić Đuketa, iz sela Bitelića kod Sinja, Mate Barišić iz Solina, Pero Dmitrović iz sela Polače kod Knina i Perica Ivas iz sela Siverića kod Drniša. Povlačenje čete štitio je drugi vod, koji je vodio upornu borbu. Komandir voda Ante Lagator, iz sela Udovičića kod Sinja, komunist, hrabar drug i odvažan borac, rukovao je i protivtenkovskom puškom. Prilegao je uz cestu, čvrsto stegao protivtenkovsku pušku, nanišanio na prvi tenk iz nemačke kolone, opalio i ošteti ga i time ukočio dalji prodor Nijemaca ka Prozorskoj kotlini, ali je tu i poginuo od direktnog njemačkog pogotka.

Prva dalmatinska brigada posjela je novi položaj na liniji: 4. bataljon u rejonu Pidrišnica, Lastatača (kota 1118), 2. bataljon na kotama 1170 – 1025, 1. bataljon na Crnom vrhu (kota 1306), kota 1170a. Bataljoni su se postepeno povlačili na liniju: Trlica – kota 1052 i selo Pidriš. Treći bataljon je prebačen na desnu obalu rijeke Vrbasa na položaj Lomišta (kota 1072), gdje je smijenio dijelove 3. krajiške brigade, koja je

bila prebačena na sektor Vilica gurano, jer je neprijatelj ugrozio taj pravac. Zapadno od 1. dalmatinske brigade nalazila se 7. brigada 7. divizije na sjevernim padinama Poleske šume. Na ovim položajima trebalo je izdržati pritisak nadmoćnijih snaga neprijatelja do pristizanja novih snaga jedinica NOV. Neprijatelj je nastojao da ovlada linijom: kota 1374 (Sajina planina) – Makljen – Crni vrh (kota 1370). Izbijanjem na tu liniju ugrozio bi kotlinu Prozora i u njoj Centralnu bolnicu. U toku 1. i 2. marta neprijatelj je postepeno potiskivao jedinice NOV na cijelom frontu i približavao se toj liniji.

Bataljoni 1. dalmatinske brigade, pod pritiskom jačih snaga, pod borbom su se provlačili kako bi izmakli udaru neprijatelja i pred mrak su posjeli liniju: sjeverne padine kote 1217 – Crni vrh (kota 1370) – kota 1120 – selo Zastinje. Dijelovi brigade upućeni su na Mejnik radi zatvaranja tog pravca. Jedinice 1. dalmatinske brigade bile su razvučene na širokom frontu, a neprijateljske snage prodirale su na pravcu Mejnika.⁴¹¹) Očekivano je pristizanje jedinica 1. proleterske divizije koje su imale zadatak da smjene 1. dalmatinsku brigadu. Prva dalmatinska je trebalo da krene u sastav svoje divizije na sektor Konjica. Međutim, do smjene nije došlo, jer je odlukom Vrhovnog štaba 1. dalmatinska brigada bila uključena u grupu za protivudar na pravcu Gornji Vakuf – Bugojno i stavljena pod komandu štaba 1. proleterske divizije.⁴⁷) S obzirom na to da je neprijatelj vršio jak pritisak na pravcu Crnog vrha i Mejnika; 2. marta je upućen jedan bataljon 3. sandžačke brigade iz 1. proleterske divizije na sektor Mejnika radi pojačanja odbrane 1. dalmatinske brigade.

Neprijatelj, pošto se prikupio i popunio svoje snage na sektoru Gornjeg Vakufa, krenuo je u napad na tri pravca: jedna kolona prodirala je pravcem Podovi – Kobila – Vilica gumno – Sojna planina, druga kolona komunikacijom u pravcu Makljena sa težištem da ovlada Crnim vrhom i treća kolona prodirala je desnom stranom rijeke Vrbasa – duž riječice Drogučine u pravcu Mejnika. Napad snaga neprijatelja bio je podržan tenkovima, artiljerijom, minobacačima i avijacijom.

Namjera neprijatelja je bila da potisne jedinice NOV, izbije u dolinu Rame i poveže se sa snagama koje su prodirale od Ivan-Sedla i Konjica dolinom Neretve sa ciljem uništenja snaga NOV u dolini Neretve.

Dijelovi Glavne operativne grupe (7. banijska divizija, 1. dalmatinska i 3. krajiška brigada), koji su branili pravac Gornji Vakuf – Prozor i držali front na liniji Vilica gumno – Crni vrh – selo Zastinje i vodili neprekidne borbe, bili su premoreni i iscrpljeni od dugotrajnih borbi i teško su odolijevali napadima nadmoćnih snaga neprijatelja. Po pristizanju bataljona 3. sandžačke brigade iz 1. proleterske divizije na sektor Mejnika, djelovi 1. dalmatinske usmjereni su iz rejona Mejnika i sa desne obale riječice Drogučine prema Crnom vrhu.

U to vrijeme Vrhovni štab je odlučio da se izvrši protivudar i odbaci neprijateljska grupacija od Gornjeg Vakufa prema Bugojnu kako bi se

⁴¹¹) Operativni izvještaj zamjenika načelnika Vrhovnog štaba od 1. marta 1943. g. dostavljen Vrhovnom komandantu o opštoj situaciji na pravcu Gornji Vakuf – Prozor (Zbornik II, knj. 8. dok. br. 103).

⁴⁷) Zapovjest Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 3. marta 1943. g. za protivudar na neprijateljsku grupaciju kod Gornjeg Vakufa (Zbornik II, knj. 8. dok. 114).

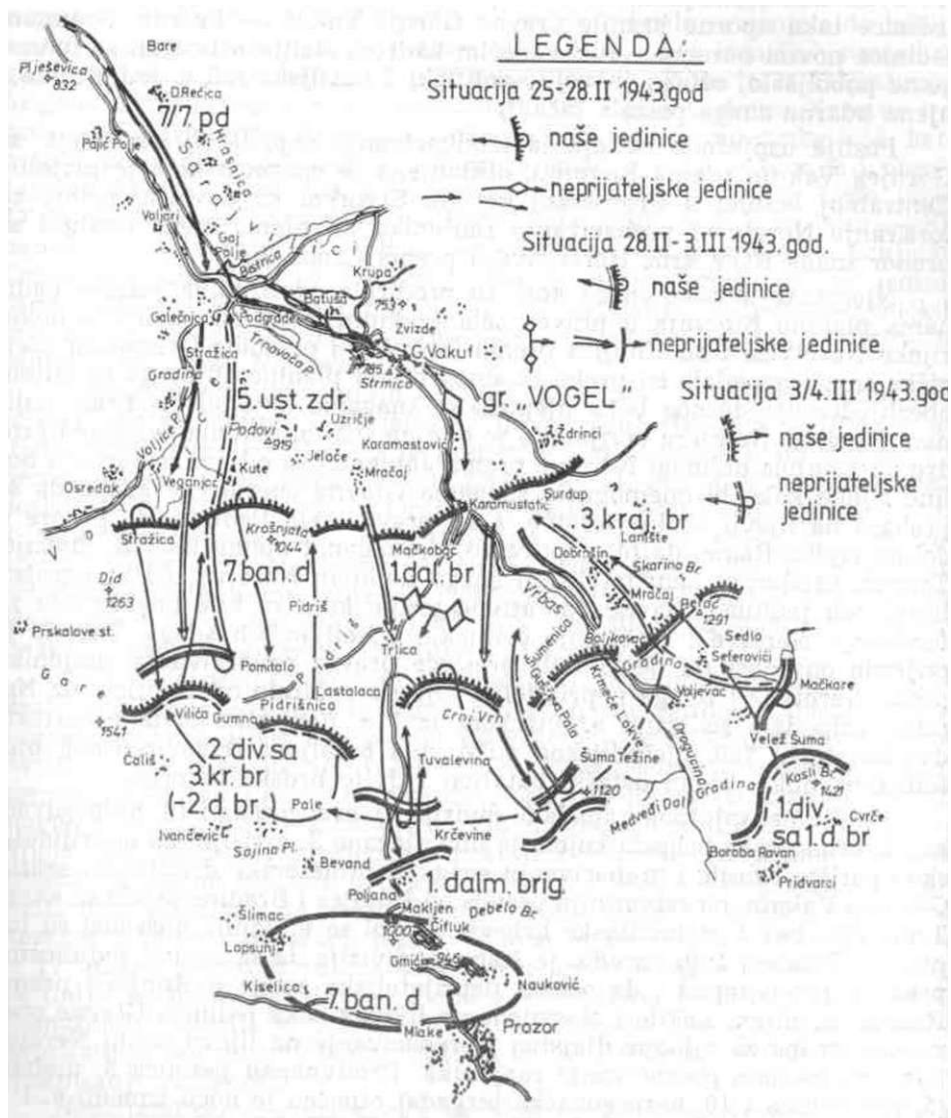
otklonila opasnost od prodora snaga neprijatelja u kotlinu Prozora, gdje se nalazila Centralna bolnica sa velikim brojem ranjenika i bolesnika i stvorilo potrebno vrijeme i prostor za prodor jedinica NOV i ranjenika na lijevu obalu Neretve.

Naređenjem štaba 1. proleTERSke divizije od 3. marta 1. dalmatinska brigada (koja je za ovaj poduhvat stavljena pod komandu 1. proleTERSke divizije) pomjerila je svoje djelove prema Crnom vrhu čim su na položaje sela Cvrče i Zastinje stigli dijelovi 3. sandžačke brigade. Istim naređenjem 1. dalmatinska brigada je dobila zadatak da u okviru opšteg protivudara snaga Glavne operativne grupe razbije neprijateljske snage na dijelu fronta od ceste Gornji Vakuf – rijeka Vrbas i da ih odbaci prema Gornjem Vakufu. Po izvršenom zadatku ona je trebalo da se prebaci na desnu obalu rijeke Vrbasa i prikupi u rejonu sela Dobrašin – Zdrimci radi obezbjeđenja komunikacije Gornji Vakuf – Travnik zaštite desnog boka snaga Glavne operativne grupe koje budu nastúpale od Gornjeg Vakufa u pravcu Bugojna.⁴⁸⁾

Početak napada određen je 3. marta u 15 časova. Napad bataljona 1. dalmatinske brigade otpočeo je u određeno vrijeme zajedno sa napadima jedinica 1. proleTERSke divizije. Glavni pravac udara brigada je usmjerila na Crni vrh – Karamustafići, odnosno na most na rijeci Vrbasu. Na Crni vrh (kota 1370) direktno je napadao 1. bataljon pod komandom Bogdana Stupara, koji je u napad na dominantnu tačku Crnog vrha uveo iz rezerve 1. četu pod komandom iskusnog ratnika Vasa Đapića, a desno od njega 3. četu pod komandom Milana Grubića, a 2. četu Ivana Guva ostavio u rezervi. Čete su se razvile u podnožju Crnog vrha i puzile prema vrhu. Neprijatelj je povremeno nasumice otvarao mitraljesku vatru. Kada su smjele bombaške grupe podišle samom vrhu, eksplodirale su ručne bombe. Neprijatelj je bio iznenađen i u paničnom bijegu napustio položaje na Crnom vrhu (kota 1370), nemajući vremena da ponese šatorska krila, rančeve ni drugu opremu. Produžujući djeJstvo na neprijateljske položaje sjeverozapadno od Crnog vrha čete 1. bataljona su zaplijenile dva ispravna brdska topa 75 mm i tovarna grla sa opremom za tovarenje oruđa. Štab 1. dalmatinske brigade je predao zaplijenjene topove sa tovarnim grlima i opremom štabu 1. proleTERSke divizije.

Energično su napadali i ostali bataljoni 1. dalmatinske brigade i razbili neprijatelja u svojim rejonima napada. U toku 4. marta goneći neprijatelja prema Gornjem Vakufu 1. dalmatinska brigada prešla je s lijeve na desnu obalu Vrbasa u rejonu sela Karamustafići i prikupila se u rejonu sela Zdrimci, odakle je upućena u sastav 3. divizije. U borbama za Gornji Vakuf i odbranu Prozora 1. dalmatinska brigada imala je 36 poginulih i 32 ranjena borca i jedan broj obolelih od tifusa i drugih bolesti. Od poginulih i ranjenih pretežan broj su bili članovi KPJ i SKOJ-a. U tim borbama poginuo je i izbačen iz stroja veliki broj starješina – među njima teško je ranjen komandant 4. bataljona Ante Beroš i politički komesar 2. bataljona Frane Kursar. Izbačeni su iz stroja skoro svi puškomitraljesci. Zbog velikog broja izbačenih iz stroja, a naročito ruko-

Naređenje štaba 1. proleTERSke divizije od 2. marta 1943. godine štabovima brigada za pokret na prostoriju sela Zastinje – Gozići – Mejnik i sprečavanje prodora neprijatelja ka Mejniku (Zbornik IV, knj. 11, dok. 11).

Sema 5 – Borbe za Gornji Vakuf i odbrana Prozora

vodećeg kadra, brigada je bila oslabljena. Smanjen je i broj članova Partije na oko 140, što je negativno uticalo na partijsko-politički rad po jedinicama. Da bi se članstvo KPJ i organizacija SKOJ-a i strateški i borački sastav aktivirali, iskorišćeni su i najmanji predasi i odmori da se održe partijski i skojevski sastanci i konferencije sa rukovodiocima i borcima. Na ovim konferencijama borcima je bilo objašnjeno zbog čega su naše jedinice tako uporno branile pravac Gornji Vakuf – Prozor. Popunom jedinica novim borcima i rukovodećim kadrom stanje u brigadi se umnogome poboljšalo, oživeo je vojno-politički i partijski rad u jedinicama i njena udarna snaga postala jača.⁴⁹⁾

Poslije uspješnog razbijanja i odbacivanja neprijateljskih snaga od Gornjeg Vakufa prema Bugojnu, otklonjena je opasnost koja je prijetila Centralnoj bolnici u Prozorskoj kotlini. Stvoreni su povoljni uslovi za forsiranje Neretve i prebacivanje ranjenika na njenu lijevu obalu i za prodor snaga NOV kroz Hercegovinu prema Crnoj Gori.

Njemačko-ustaške snage koje su prodirale od Bradine južnim padinama planine Bitovnja u pravcu sela Podhum izbile su na lijevu obalu rijeke Neretvice i od Konjica prema Ostrošcu i ovladale Ostrošcem. Četničke snage napadale su preko istočnog dijela planine Bitovnja sa ciljem obezbjeđivanja desnog boka njemačkim snagama koje su prodirale dolinom Neretve. Namjera neprijatelja je bila da svojim glavnim snagama prodre od Konjica dolinom Neretve prema Jablanici sa ciljem zatvaranja doline rijeke kako bi onemogućio snagama Glavne operativne grupe da se prebace na lijevu obalu Neretve, a na pravcu sela Podhum da prodre u dolinu rijeke Rame, da bi se povezao sa snagama njemačke 718. divizije. Takvim prodorom neprijateljskih snaga dolinom Neretve bio bi ugrožen lijevi bok jedinice Glavne operativne grupe koje su bile angažovane za forsiranje Neretve i razbijanje četničkih i italijanskih snaga. Takođe je prijetila opasnost da neprijatelj presječe pravac prebacivanja ranjenika preko Neretve.⁵⁰⁾ Snage neprijatelja koje su nadirale od Konjica niz Neretvu pripadale su grupi »Annecker« iz 718. njemačke divizije sastava: dva bataljona 750. pješadijskog puka, dva bataljona domobranskog pješadijskog puka, jedan ustaški bataljon i dvije brdske baterije.

Poslije neuspješnog napada 3. divizije (5. crnogorska i 10. hercegovačka i 4. crnogorska brigada kojom je bila ojačana 3. divizija) na neprijateljsko uporište Konjic i prebacivanja snaga 1. proleterske divizije na sektor Gornjeg Vakufa, na zatvaranju pravca od Konjica i Bradine ostale su snage 3. divizije, bez 1. dalmatinske brigade. Da bi se otklonila opasnost sa tog pravca, Vrhovni štab naredio je štabu 3. divizije da sa svojim jedinicama prede u protivnapad i da odbaci neprijateljske snage u Konjic i prema Bradini sa ciljem zaštite i obezbjeđenja lijevog boka jedinica Glavne operativne grupe za njihova djeljstva i prebacivanje na lijevu obalu Neretve kao i nesmetano prebacivanje ranjenika. Protivnapad jedinica 3. divizije (5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada) otpočeo je noću između 6. i 7. marta.

⁴⁹⁾ Izvještaj pomoćnika komesara brigade od 17. marta 1943. godine, dostavljen Centralnom komitetu KPJ (Arhiv CK KPJ i film br. 2).

⁵⁰⁾ Dnevni izvještaj talijanskog oficira za vezu pri Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 5. marta 1943. god. o borbama protiv jedinica NOV (Zbornik IV. knj. 11. dok. 190).

DJEJSTVO 1. DALMATINSKE BRIGADE U HERCEGOVINI

Prva dalmatinska brigada je stigla u rejon Solakove Kule ujutru 7. marta, i odmah iz pokreta stupila u borbu protiv četnika na južnim padinama planine Bitovnja. Bataljoni brigade vodili su oštru borbu protiv četnika koji su napadali od sjeveroistočne strane. I pored toga što je napad četnika podržavala njemačka avijacija, brigada je uspjela da odbije napad i da odbaci četnike. Po razbijanju i odbacivanju četničkih snaga brigada je produžila sa napadom u pravcu Bradine. Time je 1. dalmatinska brigada ugrozila desni bok i pozadinu neprijatelja u dolini Neretve i u pravcu sela Podhum i time omogućila jedinicama 5. crnogorske i 10. hercegovačke brigade da razbiju i odbace njemačke snage u Konjic i prema Ivan-sedlu. Neprijateljske jedinice su se povukle na liniju: Lisin (koti 1744) – Vranjača (kota 1310) – Brdo (kota 1380) – Bikova kosa – Si nanovići – selo Vrbljani – Križ (kota 818) – selo Homolje – Konjic.⁵¹ Ovim uspjehom jedinice 3. divizije bio je obezbjeđen lijevi bok jedinici čama NOV prilikom forsiranja Neretve i razbijanja italijansko-četničkih snaga na lijevoj obali rijeke, kao i prebacivanja Centralne bolnice SI ranjenicima preko Neretve.

Potiskivanjem neprijatelja na liniji Konjic – Ivan-sedlo otklonjen je opasnost za jedinice i ranjenike i prebacivanje jedinica 3. divizije na lijevu obalu Neretve. One su se prebacile kod Ostrošca ovim redom: 10. hercegovačka – 10. marta, 5. crnogorska – U. marta, a 1. dalmatinski posljednja – 12/13. marta, u Orahovcu, kada je njene jedinice zamjenik 3. sandžačka brigada. S 1. dalmatinskom Neretvu su prešli Mladen Iveković i Vlada Zečević, članovi AVNOJ-a, Ivan Goran Kovačić, istaknut hrvatski pjesnik autor potresne i snažne poeme »Jama«, i prota Blaž* Marković. Njih je ranije uputio Vrhovni štab da se sa štabom 1. dalmatinske brigade kreću preko Neretve i Hercegovine.

Jedinice 2. proleterske divizije ojačane 1. proleterskom brigadom forsirale su rijeku Neretvu 6/7. marta. Po razbijanju četničkih snaga, 2. proleterska divizija prodrla je prema Boračkom jezeru. Ranjenici su prebacivani na lijevu obalu Neretve i njihovo evakuisanje je nastavljeno sjevernim padinama Prenja na pravcu Boračkog jezera. U takvoj situaciji mogao se očekivati prelazak njemačkih snaga na lijevu obalu Neretve s ciljem ugrožavanja i presjecanja pravca evakuacije ranjenika i ostali dijelova iz doline Neretve u pravcu Boračkog jezera. Zbog toga je 3. divizija dobila zadatak da obezbjedi pravac evakuisanja ranjenika iz doline Neretve u pravcu Boračkog jezera. U vezi sa tim 1. dalmatinska izvršili je 17. marta pokret iz rejonu sela Ribići preko Bunara i posjela položaja na liniji: Bodilj (kota 818) – Tamara – Ljubina planina. Lijevo od 1. dalmatinske nalazila se 5. crnogorska, a desno 10. hercegovačka brigada. Neprijatelju se nije smjelo dozvoliti da izbije u Ibarsku dolinu i da ugrozi evakuisanje ranjenika.

Neprijateljske jedinice prešle su Neretvu u rejonu Krvavog polja i is rejonu sela Orahovica izvršile uz podršku artiljerije napad na položaj brigade na Bodilju (kota 818). Napadu njemačke pešadije prethodio je napad avijacije koja je dnevno u više navrata nadlijetala, bombardovala

») Dnevni izvještaj njemačkog štaba za vezu pri Višoj komandi oružanih snaga Slovenija-Dalmacija« od 9. marta 1943. g. (Zbornik IV, knj. 11, dok. 206 i 207).

i mitraljirala položaje brigade. Da tim položajima vodile su se žestoke borbe sve do 17. marta. Neprijatelj je, uz stalnu podršku avijacije i artiljerije, nastojao da ovlada našim položajima, ali upornom odbranom jedinica brigade svi njegovi napadi bili su odbijeni. Avijacija je stalno napadala i kolonu ranjenika, a naročito kolonu sa nosilima, koja nije mogla da se brzo sklanja od napada avijacije. U drugoj polovini mjeseca marta 1. dalmatinska brigada izvršila je pokret pravcem selo Bjela – Boračko jezero – selo Kula – Zimlje.

U vezi sa prodorom snaga NOV u Hercegovinu i Crnu Goru 3. divizija, koja je bila ojačana 4. crnogorskom proleterskom brigadom, dobila je zadatak da likvidira italijansko-četničke snage na sektoru Nevesinja i samo neprijateljsko uporište u Nevesinju.

Na sektoru Nevesinje italijansko-četničke snage uspjele su 19. marta da odbace dijelove 4. crnogorske proleterske brigade iz rejonu sela Kovačići i izbile na liniju selo Perkovići – Kljun – Zimomor. Četničke snage u jačini oko tri bataljona nalazile su se na prostorijski Donje Zimlje. Italijanske snage i četnici posjeli su i utvrdili položaje na Rujištu, a Italijani su posebno utvrdili prevoje Pijevorac, Veliki luk (kota 1146) i Zastolje (kota 1170).

Četvrta i 5. crnogorska brigada dještvovala su u pravcu Nevesinja a 10. hercegovačka brigada zatvarala je pravac koji izvodi iz doline Neretve preko Rujišta na prostor sela Zimlje. Ta brigada je pokušala da likvidira italijansko-četničke snage na Rujištu, ali u tome nije uspjela. Tada je štab 3. divizije odlučio da snagama 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade napadne i likvidira italijansko-četničke snage na Rujištu. Na Rujištu i okolnim tačkama neprijatelj je imao oko 2.000 vojnika Italijana i četnika, četiri brdska topa i dve haubice postavljene na Bijelom polju.

Četvrta i 5. crnogorska brigada imale su zadatak da odbace snage neprijatelja sa posjednutih položaja da izbiju na liniju: G. Bijenja – D. Bijenja – Markova glava – Pridvorci Hrušta – Lipovački kun (kota 1172).

Štabovi 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade zajednički su planirali napad na neprijateljske položaje Zastolje (kota 1170). Gola glava (kota 1652) i na Prijevorac. Odluka štabova brigada je bila da sa četiri bataljona napadaju na neprijateljska uporišta Zastolje i Gola glava i sa četiri bataljona uporište Prijevorac, kombinovano po dva bataljona iz jedne i druge brigade. Napad bataljona obe brigade otpočeo je noću između 20. i 21. marta. Neprijatelj je pružao snažan otpor otvarajući jaku vatru iz svih raspoloživih oružja i oruđa. Iako su bataljoni 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade ulagali velike napore u nastojanju da odbace neprijatelja sa položaja Rujište, u tome nisu uspjeli, pa su bili primorani da se povuku na polazne položaje, uz osjetne gubitke.⁵³) Prva dalmatinska brigada je imala 40 boraca izbačenih iz stroja a 10. hercegovačka 43. Od jedinica 1. dalmatinske brigade najveće gubitke je imao 3. bataljon.

⁵³) Izvještaj Štaba 3. NOU divizije od 21. marta 1943. fi. dostavljen Vrhovnom štabu (Zbornik IV, knj. 11, dok. 110).

Ivan Goran Kovačić sa članovima štaba 1. dalmatinske brigade, marta 1943.

I pored toga što napad 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade nije uspeo, štab 3. divizije nije odustajao od odluke o napadu na neprijateljsko uporište u Nevesinju, te je odlučio da 1. dalmatinsku brigadu bez jednog bataljona i dalje ostavi na prostoru sela Zimlje sa zadatkom da ne dozvoli prodor snagama neprijatelja iz rejonu Prijedorca i Zastolja na prostor sela Zimlje, a 10. hercegovačku ojačanu 3. bataljonom 1. dalmatinske brigade prebaci u rejone sela Lakat i Hrušta. Trebalo je da ovi na svom putu razbiju i unište četničke snage u rejonu Donje Zimlje.

Dok je 1. dalmatinska brigada zatvarala određene joj pravce, 10. hercegovačka je napadala Donje Zimlje i zakasnila da učestvuje u napadu na neprijateljsko uporište Nevesinje, koje su snažnim napadom oslobodile 4. proleterska i 5. crnogorska brigada ujutru 23. marta. Italijani su manjim snagama pokušavali da prodru na prostor sela Zimlje, ali su ih jedinice brigade svaki put odbacile. Svi ovi napadi Italijana imali su više karakter nasilnog izviđanja.

Poslije oslobođenja Nevesinja Vrhovni komandant NOV i POJ svojom! direktivom od 23. marta 1943. g. postavio je nove zadatke 3. NOU diviziji za njeno djelovanje na oslobođenoj teritoriji.

Ocjenjujući da je Nevesinje važan saobraćajni čvor između Mostara, Gacka i Bileće kao i Kalinovika i Konjica, italijansko-četničke snage prikupljene u rejonu Blagaja preduzele su napad na Nevesinje i uspjele predveče 26. marta da ga ponovo zauzmu. Jedinice 3. divizije povukle su se iz rejonu Nevesinja na prostor Kifino Selo – Butkovići.

Toga dana je teško ranjen komandant 3. divizije Pero Cetković, koji je, poslije tri dana, 29. marta, podlegao ranama. Njegovom smrću izgubljen je vrsni vojnik, brižljivi komandant i uzoran komunista. Za novog

komandanta treće divizije postavljen je Radovan Vukanović, dotadašnji komandant 4. crnogorske brigade.

Nevesinje su ponovo oslobodile jedinice 3. divizije 28/29. marta uz sadejstvo 3. dalmatinske brigade 9. dalmatinske divizije.

OSLOBOĐENJE GACKA I BORBE BRIGADE U GATAČKOM POLJU

Dok su jedinice 1. i 2. proleTERSke divizije nastupale na pravcu Kalinovik – Foča i forsirale rijeku Drinu goneći četničke snage, jedinice 3. divizije poslije oslobođenja Nevesinja krenule dublje kroz Hercegovinu.

Vrhovni komandant NOV i POJ, 30. marta 1943. g., naredio je štabovima 3. i 9. divizije da 3. divizija savlada neprijateljska uporišta u Gatačkom i Popovom polju, a 9. divizija zatvori pravce koji iz rejon Mostara vode ka Nevesinjskom polju. Stabu 3. divizije (5. crnogorske) ovim naredjenjem direktno su postavljeni zadaci za razbijanje četnika u Hercegovini i izvršenje dobrovoljne mobilizacije na širokoj osnovi sa ciljem popune jedinica NOV i uspostavljanja naredne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Od brigada 3. divizije i 4. crnogorske proleTERSke brigade formirane su dvije operativne grupe, koje su djeJstvovale na odvojenim pravcima.

Četvrta proleTERSka crnogorska, 1. dalmatinska i 10. hercegovačka brigada, bez dva bataljona, obrazovale su operativnu grupu pod komandom štaba 3. divizije sa zadatkom razbijanja četničkih snaga u Gatačkom polju. Drugu operativnu grupu obrazovala je 5. crnogorska brigada sa dva bataljona 10. hercegovačke brigade, i ona je djeJstvovala na pravcu Dabarskog i Popovog polja.")

U Gacku i Avtovcu su bili Italijani i ustaše a u Kuli Fazlagića ustaško-domobranske jedinice i ustaška milicija. Međutim, kada su jedinice NOV-a prodrle u pravcu Gatačkog polja, Italijani su napustili garnizone i povukli se prema Bileći, a u Gatačkom polju ostavili su ustaše, domobrane i seosku ustašku miliciju. Četnici Baja Stanišića u jačini od oko 6 bataljona povlačili su se od Neretve za Crnu Goru. Po izbijanju u Gatačko polje povezali su se sa ustašama i domobranima i njihova rukovodstva su se sporazumjela da zajedničkim snagama brane naselja u Gatačkom polju od napada partizanskih snaga."⁴⁾

Četvrta crnogorska i dva bataljona 10. hercegovačke brigade izbili su 1. aprila na širi prostor Gacka, i to 10. hercegovačka u rejon sela Nadinici, a 4. crnogorska brigada u rejon sela Vrba. Prva dalmatinska brigada sa zakašnjenjem je stigla zapadno od Gatačkog polja zbog toga što nije u predviđeno vrijeme smijenjena na položajima kod sela Zimlje.

Prema planu štaba 3. divizije za napad i likvidiranje neprijateljskih uporišta u Gacku i Avtovcu određene su slijedeće snage: dva bataljona 10. hercegovačke napadaju kao desna napadna kolona na pravcu selo Nadinici – selo Velika Gračanica – Gacko; 4. crnogorska proleTERSka brigada napada kao lijeva napadna kolona na pravcu selo Vrba – selo Kljen – selo Ulinje – Gacko. Po likvidiranju neprijateljskog uporišta u Gac-

^{M)} Naredjenje Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 30. marta 1943. g. Štabovima 3. i 9. NOU divizije (Zbornik II, knj. 8, dok. 218),

⁾ Izvještaj Zapovjedništva domobranske ti. pješadijske divizije od 24. aprila 1943. g. o situaciji u Gacku (Zbornik IV, knj. 11, dok. 334).

kom, obje brigade produžuju napad na Avtovac. Treći bataljon prve dalmatinske brigade vršio je obezbjeđenje desnog boka desne napadne kolone od pravca Kule Fazlagića.

Prvi i 2. bataljon brigade nalazili su se u rejonu Velike Gračanice u divizijskoj rezervi.

Prva dalmatinska brigada, pošto je bila smijenjena sa položaja prema Rujištu, izvršila je pokret pravcem selo Žalom – Donja Bijenja – Kifino Selo – Gatačko polje. Na ovom maršu brigada je iz reiona sela Vitine uputila jedan bataljon u rejon Vučje bare sa zadatkom da zatvori pravac Lukovačko polje – Vučje bare – Gatačko polje. Sa tri bataljona je produžila marš i 2. aprila izbila u rejon sela Lukovica sjeverozapadno od Gatačkog polja.

Napad na neprijateljsko uporište otpočeo je 2. aprila u 22 časa. Poslije kraćeg otpora zapadno od Gacka neprijatelj je bio razbijen i odbačen. Po oslobođenju Gacka 4. crnogorska i 10. hercegovačka brigada bez borbe su ušle u Avtovac. Ustaško rukovodstvo povuklo se iz Gacka prema Bileću, a domobrani i milicija povukli su se u Kulu Fazlagića. Četnici iz Crne Gore povukli su se preko sela Garevo – Kazanci na prostor planine Golije.

Za vrijeme borbe kod Gacka 4. bataljon 1. dalmatinske brigade vodio je oštre borbe u rejonu Vučje bare protiv ustaša i milicionera koji su pokušali da se probiju od Lukovičkog polja preko Vučjih bara za Gatačko polje da bi pomogli ugroženim garnizonima u Gatačkom polju.

Poslije oslobođenja Gacka i Avtovca jedinice 1. dalmatinske brigade vršile su pripreme za napad na uporište u Kuli Fazlagića, koje su branile ustaše i ustaška milicija. Jedan dio ustaša i milicionera povukli su se iz Gacka i Avtovca na istočne padine Bjelašnice i planine Baba. Te neprijateljske snage trebalo je jednovremeno razbiti, i time obezbjediti pozadinu jedinica NOV koje su djelstvovale na širem području Gatačkog polja.

U razbijanju tih neprijateljskih jedinica učestvovala je 1. dalmatinska i dva bataljona 10. hercegovačke brigade, dok je 4. crnogorska proleterska brigada zatvarala pravac od Čemerna, Ravnog i Kazanca.

Napravljen je slijedeći raspored jedinica za napad na uporište u Kuli Fazlagića i na Bjelašnici i Baba planini: 1. i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade napadali su od sela Sipačno preko Bjelašnice ka Gatačkom polju i preko Vučje bare u pravcu sela Branilovići zahvatajući sjeverne padine planine Baba i povezujući se desno sa bataljonima 10. hercegovačke brigade, dok je 3. bataljon zatvarao pravac od Lukovačkog polja prema selu Sipačno i Vučja bara. Jedan bataljon 10. hercegovačke brigade vršio je napad od pravca sela Stepen u pravcu Kule Fazlagića, jedan od Lukovice sjeveroistočnim padinama Bjelašnice u istom pravcu, a jedan bataljon zatvarao je pravac Bileća – Gatačko polje.

U toku 5. i 6. aprila likvidirano je neprijateljsko uporište u Kuli Fazlagića. Zarobljeno je oko 150 naoružanih seoskih ustaških milicionera, zaplijenjeno je 150 pušaka i 7 sanduka municije. I pored toga što su bataljoni razbili ustaše i miliciju na planini Bjelašnici, djelovi te milicije i dalje su ostali u planini. Njima i milicionarima na planini Baba štab 1. dalmatinske brigade uputio je pismenu poruku kojom ih je pozvao da se vrate kućama i da predaju oružje, uz garanciju da im se neće ništa loše dogoditi. Poslije te poruke jedan broj milicionera vratio se kućama i predao oružje, od kojih je bio najveći broj muslimana. Preostali dio ustaša

Kolona boraca 1. dalmatinske kod Kule Fazlagiča, aprila 1943.

i milicionara na planini Bjelašnici i planini Baba sklopili su sporazum sa četničkim komandantom Bajom Stanišićem o zajedničkoj borbi protiv jedinica NOV.

Likvidacijom neprijateljskog uporišta u Fazlagiča Kuli šire područje Gatačkog polja bilo je oslobođeno. Prije toga izvršen je novi raspored snaga 3. divizije: 4. crnogorska brigada zatvarala je pravac prema Čemernu i Lebršniku; 10. hercegovačka brigada sa svoja dva bataljona zatvarala je pravac Bileća — Plana — Gatačko polje i vodila borbe protiv četnika; 1. dalmatinska brigada dobila je zadatak da očisti od četničkih jedinica prostoriju između Gatačkog polja i planine Golija i da zatvori pravac Krstac — Kazanci — Gatačko polje.

Četničke snage pod pritiskom jedinica 3. divizije NOV povukle su se na položaje u rejonima sela Samobor — Garevo — Dulići naslanjajući se na planinu Goliju. Tu se nalazilo šest bataljona četnika Baja Stanišića, koji su bili ojačani lokalnim četnicima popa Perišića.

Razbijanjem i odbacivanjem četnika sa posjednute prostorije stvorili bi se povoljniji uslovi odbrane oslobođene teritorije na širem području Gatačkog polja, kao i uslovi za prodor jedinica NOV u Crnu Goru. Prva dalmatinska brigada, bez jednog bataljona, 8. aprila prešla je u napad na četničke položaje. U oštrim borbama brigada je uspjela da razbije četnike i da ih odbaci preko planine Golije. U tim borbama četnicima su naneseni veliki gubici, a jedinice brigade imale su nekoliko mrtvih. Po razbijanju i odbacivanju četničkih snaga brigada se zadržala na položajima Kazanci — selo Vratkovići. Međutim, četnici su se sredili i ponovo prikupili snage na Goliji, odakle su vršili stalne napade na jedinice brigade. Poznajući dobro teren, iznenadno su napadali i brzo nestajali kroz vrtače. Takav

način borbe našim jedinicama nije odgovarao, jer ih je u neprekidnim borbama iscrpljivao. Četvrti bataljon brigade i dalje je zatvarao pravai Vučje bare – Gatačko polje i vodio borbu protiv ustaške milicije.

U to vrijeme 10. hercegovačka brigada, bez dva bataljona, vodila je borbu na pravcu Plana – Gatačko polje protiv četnika. Naročito jaki borbe vođene su u rejonu Kobilja glava. Jedna grupa četnika izbila je na Troglav i time ugrožavala desni bok brigade. U vezi sa tim štab brigad naredio je štabu 1. bataljona da uputi jednu četvu sa zadatkom da odbaci četnike iz rejona Troglav. Četa je brzim i energičnim napadom uspjela da odbaci četnike prema selu Korita.

Za sve vrijeme boravka jedinica 3. divizije na području Gatačko polja, četnici iz Crne Gore i Hercegovine su bili veoma aktivni u borbama protiv jedinica 3. divizije NOV. Italijani su ih izdašno pomagali, kako oružju i municiji, tako i sa hranom.

Polovinom aprila Italijani i četnici vršili su koncentraciju snaga u rejonu Plane i Pivskog manastira, a četnici Baja Stanišića prikupljali se na planini Goliji. Namjera im je bila da izvrše koncentričan napad na slobodnu teritoriju i da ovladaju ponovo Gatačkim poljem. U takvoj situaciji Vrhovni komandant NOV i POJ izdao je direktivu štabu 3. divizije NOV da odmah uputi 4. i 5. crnogorsku brigadu radi dještva na prave Goransko i dolinom rijeke Komarnice prema Savniku a da na prostori, Gatačkog polja i dalje ostanu 1. dalmatinska i 10. hercegovačka brigada bez dva bataljona. One su dobile zadatak da i dalje brane slobodnu teritoriju zatvaranjem pravca Plana – Gatačko polje i Krstac – Kazanci – Gatačko polje.⁵⁵⁾

Cetranaestog aprila italijansko-četničke snage iz rejona Plane prešle su u napad protiv dva bataljona 10. hercegovačke brigade. Uz podršku artiljerije, minobacača i tenkova, odbacile su bataljone i uspjele da izbije četničke snage na liniju kota 1048 – Kobilja glava (kota 1115) i kota 108* a italijanske na liniju Milatovac (kota 1104) – Velika i Mala Kita (kota 1221) – Orlovac. U Plani se nalazilo oko 1.000 četnika i tri italijanska bataljona (prvi bataljon 23, 2. bataljon 259 i 3. bataljon 260. pješad. puk i tri čete domobrana, ojačani artiljerijom i tenkovima. Kasnije je upućen još jedan italijanski bataljon.⁵⁶⁾

U duhu pomenute direktive Vrhovnog komandanta NOV i POJ štab 3. divizije je odlučio da snagama 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade (sa pet bataljona) izvrši napad na neprijateljske snage u rejonu Kobilja glava. Sa tim ciljem 1. dalmatinska brigada, bez jednog bataljona; prebačena je sa pravca Krstac – Kazanci – Gatačko polje u rejon sela Stepen i Pržine da u sadjejtstvu sa bataljonima 10. hercegovačke brigade napadne četničko-italijanske snage na Kobiljoj glavi. Noću između 19. i 20. aprila bataljoni 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade otpočeli su sa napadom, izvršili nekoliko juriša, ali nisu uspjeli da odbace neprijatelja. Italijani i četnici, uz podršku artiljerijske, minobacačke i mitraljeske vatre, uspjeli su da odbiju napade, pa su jedinice 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade bile primorane da se povuku na polazne položaje na liniju: Pržine – selo Stepen – selo Crnica. Jedinice obje brigade ponovile su napad u noći između 22. i 23. aprila, ali opet bez uspjeha.

Poslije toga, štab divizije je odlučio da sa bataljonima dvije brigade izvrši zaobilazni manevar sa južnih padina planine Babe i da dio snaga ubaci u pozadinu neprijatelja, a da glavnim snagama izvrši obuhvat sa sjeverozapadne strane. Planom manevra bilo je zamišljeno da se dva bataljona 10. hercegovačke brigade ubace u rejon Meke Grude da presjeku saobraćajnicu u tom rejonu i da vrše pritisak prema Kobiljoj glavi. Dva bataljona 1. dalmatinske brigade trebalo je da izvrše napad sa sjeverozapadne strane u bok neprijateljskih snaga u rejonu Kobilja glava, sa svojim desnim krilom da se povežu sa hercegovačkim bataljonima, dok će 4. bataljon 1. brigade vršiti napad sa fronta na pavcu selo Stepen – Kobilja glava.

U noći između 24. i 25. aprila bataljoni obje brigade su izvršili napad kako je bilo planirano. Energični i brzi napad s fronta, bokova i iz pozadine iznenadio je neprijatelja i natjerao ga da se u panici povuče u pravcu Plane. Za to vrijeme 3. bataljon 1. dalmatinske brigade zatvarao je pravac Krstac – Kazanci – Gatačko polje i vodio borbu protiv četnika koji su pokušavali da prodru prema Gatačkom polju.

Kada su se jedinice NOV pojavile u rejonu Meke Grude, neprijatelj je stekao utisak da one imaju namjeru da prodru u južnu Hercegovinu, što je u izvjesnoj mjeri uticalo na njegovo brzo povlačenje u rejon Plane.

Poslije povlačenja u rejon Plane Italijani su ponovo otpočeli da prikupljaju snage na prostoriji Bileća – Plana. Pored italijanskih došle su četničke i ustaško-domobranske snage. Sakupilo se pet italijanskih i četiri četnička bataljona.⁵⁷⁾

Tim snagama Italijani su preduzeli napad od Bileća preko Plane na šire područje Gatačkog polja. Napad italijansko-četničkih i ustaško-domobranskih snaga otpočeo je 27. aprila 1943. g., a podržavala ga je artiljerija, minobacači, tenkovi i avijacija. Neprijateljske jedinice nastupale su u dva pravca. Kolona »Giannuzzi« nastupala je preko sela Meka Gruda na pravcu sela Sipašna (zapadna padina Bjelašnice) a kolona »Franko« na pravcu selo Korita – Kobilja glava – Gatačko polje. Sa njima su nastupali četnici, ustaše i domobrani. Dvadeset devetog aprila neprijateljske snage izbile su na liniju sela Sipašno – Stepen, 30. aprila nastavile su nastupanje: kolona »Giannuzzi« iz rejona sela Šipašno napadala je preko Bjelašnice ka sjeverozapadnom dijelu Gatačkog polja, a kolona »Franko« sa četnicima i ustašama napadala je od Kobilje glave preko sela Stepen u pravcu Avtovca. Jedna četnička kolona napadala je na pravcu Troglav – selo Dubljevići – Gat (kota 1120). Prvog maja neprijatelj je zauzeo Avtovac i Gacko.

Za vrijeme nastupanja neprijateljskih snaga prema Gatačkom polju italijanska avijacija je bila veoma aktivna. Po čitavoj dubini operativne prostorije ona je bombardovala i mitraljirala sve živo što je primjetila.

Jedinice 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade postepeno u se povlačile od Meke Grude od jedne odbrambene linije do druge prema Gatačkom polju. Pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga 1. dalmatinska brigada povukla se na liniju: Gat (kota 1120) – selo Dobrelji – sei.: Garvo – Samobor. Deseta hercegovačka brigada povukla se sjeveru > od Avtovca i zatvorila pravac Avtovac – Čemerno i Lebršnik.

) Izvještaj Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 11. maja 1943. g. (Zbornik IV. knj. 13, dok. 181).

Noću između 1. i 2. maja 1. dalmatinska brigada povukla se sa tog položaja u rejon Ravna i sa dva bataljona zatvorila pravac koji vodi od Avtovca preko Ravnog prema Goranskom i Pivskom manastiru. Bataljor su posjeli položaj na sjevernim padinama Ledenika (kota 1599) i na Trste niku (kota 1575). Ostale jedinice brigade razmjestile su se na prostori; sela Lisina, Kovači i Smriječno, s tim što su prema planini Goliji isturi jače obezbjeđenje.

Pošto je italijanska avijacija izvršila izviđanje na pravcu Gatač polje — dolina Pive, Italijani su otpočeli da tuku artiljerijskom vatror položaje bataljona u rejonu Ravno. Za to vrijeme italijansko-četničk snage nastupale su od Avtovca u pravcu Ravnog. One su uz podršku arti ljerije i minobacača 4. maja izvršile napad na položaje bataljona i uspjel da ih odbace prema selu Krivi Do. Ovim uspjehom neprijatelja nastala j opasnost od njegovog prodora u pravcu Goranskog, što bi dovelo brigad i ostale snage NOV u dolini Pive i Komarnice u težak položaj. Zbog tog je štab brigade naredio bataljonima da izvrše protivnapad i da odbac neprijatelja prema Gatačkom polju i ponovo posjcdnu izgubljene položaji

Noću između 5. i 6. maja bataljoni su izvršili protivnapad i uspje ne samo da nanesu neprijatelju osjetne gubitke i da ga zbace sa položaj; već su ga natjerali u paničan bijeg prema Avtovcu. Po odbacivanju ital jansko-četničkih snaga prema Gatačkom polju, bataljoni su ponovo posje ranije položaje. Ostale jedinice sa štabom brigade izvršile su pokret i pri bacile se u rejon sela Gornja i Donja Brezna. Noću između 11. i 12. maj jedinice 10. hercegovačke brigade smjenile su dva bataljona 1. dalmatir ske brigade na položaju Ravno, zatim su bataljoni odmaršovali u sasta brigade u rejon sela Gornja i Donja Brezna — Bajevo Polje.

Prva dalmatinska brigada ostala je nekoliko dana na odmoru, odncsr na oporavku u rejonu Gornja i Donja Brezna — Bajevo polje. Ovo vrijerr koliko je brigada ostala na odmoru bilo je od velikog značaja za oporava jedinica.

U aprilu je na raspored u brigadu došlo 250 boraca iz rasformirar 9. dalmatinske divizije. Ovi borci u najvećem broju bili su u lošem fizii kom i zdravstvenom stanju (iscrpljeni i bolesni), pa im je bio neoplodć odmor i liječenje. Dobar broj od njih je morao biti upućen u bolnicu rai liječenja, tako da nisu bili raspoređeni u jedinice brigade.

Početkom maja brojno stanje brigade iznosilo je 830 boraca i stari šina, a u rashodu (u bolnicama i brigadnom previjalištu) bilo je 250. U is vrijeme u brigadi je bilo 155 članova KPJ i 100 kandidata, dok je u ra hodu bilo 59 članova i 49 kandidata KPJ.

Brigada je imala u toku četvrte neprijateljske ofanzive 204 poginu! umrla i nestala borca i starješine, od kojih su mnogi bili članovi i kand dati KPJ.

Čitav mjesec april brigada je vodila danonoćne borbe protiv četnik ustaša i Italijana braneći slobodnu teritoriju. Stalne borbe, nespavanje krajnje slaba ishrana stvarali su kod boraca osjećaj nemoći i apatije. Ishri na se sastojala od jednog obroka dnevno, a on je bio samo od po jednt komada goveđeg mesa, bez trunke brašna i bez ijednug komada hljeb Takva ishrana je potrajala dosta dugo, što je dovelo do toga da su poj) dini bcrci počeli sami sebi pribavljati hranu u početku kupeći puževe pekući ih, a potom obhrvani glađu, ostavljeni sami sebi, laćali se nedozv

ljenih sredstava da dođu do hljeba, krompira ili sira. Da bi se to spriječilo, preduzimane su oštre mjere prema prekršiocima, ali rukovodstvo nije uporedo brzo i efikasno organizovalo zadovoljavajuću ishranu. U izvještaju zamjenika političkog komesara 1. dalmatinske brigade od 23. maja 1943. godine Centralnom komitetu KPJ piše: »Za slabu ishranu, koja je bila skoro osnovni uzrok svemu, snosimo krivicu u priličnoj mjeri i mi, jer smo nasjeli oportunističkoj i usokogradnoj politici mjesne partijske organizacije i komande mjesta i područja u Gacku, koje su imale pokajničko držanje, radi ranijih grešaka i bile neodlučne prema otvorenim narodnim neprijateljima, zauzimale pomirljiv stav nezamjeravanja prema svakome. Tek skoro u posljednjem momentu, ustali smo odlučno protiv takve politike, a brigada je ostavila loš utisak«.⁵⁸⁾

Ovaj kratki odmor iskorišćen je da se po jedinicama brigade intenzivno odvija vojno-politički rad. Održane su četne i bataljonske konferencije i savjetovanja u štabu brigade sa svim starješinama. Na svim sastancima, konferencijama i na savjetovanju raspravljalo se o stanju u jedinicama i u brigadi kao cjelini i o uzrocima koji su doveli brigadu u takvo stanje.

Poslije partijske konferencije brigade održane u januaru 1943. g. to je bio drugi značajni skup u brigadi. Kroz vojno-političke ocjene analiziran je pređeni put i borbe jedinica brigade od početka IV ofanzive. U centru pažnje bio je borac — čovjek i briga za njega, jer su u brigadi nastali veliki gubici, bilo je poginulih, ranjenih i bolesnih, kao i hronično gladovanje, naročito u posljednje vrijeme. Zato je i savjetovanje pred sve starješine brigade, pred sve komande četa i štabove istaklo i oštro postavilo njihovu odgovornost za sve ono što iz ovog stanja u brigadi proizilazi. Ukazano je na potrebu još većeg rada na obuci boraca i starješina na vojno-političkim kursevima, na odgovorniji odnos i brigu za ishranu boraca, za odjeću i obuću, smještaj, liječenje i dr., što bi trebalo da doprinese ne samo smanjenju neželjenih pojava u brigadi već da bude značajan doprinos borbenoj spremnosti i sposobnosti svake jedinice. Savjetovanje je istaklo daljnju potrebu svakodnevnog političkog i kulturno-prosvjetnog rada u jedinicama i na terenu, te u tome ukazalo na odgovornost političkih komesara, partijskih i skojevskih organizacija i kulturno-prosvjetnih odbora.

Sva ova pitanja bila su takođe u središtu rada partijskih organizacija i aktiva SKOJ-a i njihovih rukovodstava.

U takvoj situaciji u brigadu su se počeli vraćati iz bolnica zalečeni i oboleli borci koji su bili jako iscrpljeni.

Sve preduzete mjere, a naročito poboljšavanje ishrane boraca u selima Gornja i Donje Brezne i Bajevo Polje i odmor, uticale su da se stanje u jedinicama brigade brzo popravljalo. Nastala je živost, počele su da se pjevaju i dalmatinske pjesme. Isto tako treba napomenuti da, i pored svih teškoća, gladovanja i umora, nikada nije došlo u pitanje izvršenje postavljenog zadatka. To svjedoči da su u svakoj teškoj situaciji komandni kadar i partijska i skojevska organizacija intenzivnim radom među borcima i pravilnim odnosom podizali borbeni moral i svijest boraca i rukovodilaca.

Izvještaj zamjenika politkomesara 1. dalmatinske brigade od 23. maja 1943. godine Centralnom komitetu KPJ (Zbornik IV, knj. 13, dok. 116).

Bio je potreban još duži odmor da bi se stanje potpuno sredilo, ali je on prekinut dosta brzo. Njemački i italijanski okupator je u tajnosti pripremao novu ofanzivu na Glavnu operativnu grupu NOVJ i Vrhovni štab koji su nakon neuspjele četvrte neprijateljske ofanzive uspješno djelovali na teritoriju Hercegovine i Crne Gore i pripremale se za dalja nastupanja u duhu plana Vrhovnog štaba.

Već od početka maja 1943. g. neprijatelj je prikupljao svoje snage i pripremao početak ofanzivnih operacija protiv glavne operativne grupe sa Vrhovnim štabom NOV i POJ. Cilj neprijatelja je bio da nabaci snage NOV na Durmitor, Pivsku planinu i Vučevo, a zatim ih okruži i sabije i kanjone Tare, Pive i Sutjeske i na tom neprohodnom terenu, gdje nems nikavih mogućnosti za snabdijevanje, da ih uništi. Neprijatelj je smatrat da će time zadati smrtni udarac NOP-u u Jugoslaviji.

Vrhovni štab je prozreo namjere neprijatelja i odlučio da promijen plan dještva Glavne operativne grupe, pa ju je usmjerio na sjeverozapac prema istočnoj Bosni. Naročito je položaj Glavne operativne grupe bit otežan usled velikog broja ranjenika i bolesnika od tifusa koje je trebale zbrinjavati i obezbeđivati. Treća divizija NOV je dobila zadatak da spriječi prodor neprijatelja od Gacka i Nikšića u dolinu rijeke Pive i Savnika